

Öz

Osmanlı dönemi kütüphane ve kütüphaneciliği konusunda zengin bir literatür gelişmiştir. Osmanlı kütüphaneciliği diye adlandırılabilir sahadaki araştırmalar ilgili literatüre farklı yaklaşım ve araştırmaların ihtiyacını ortaya koymaktadır. Özellikle yazma eserleri merkeze almak suretiyle, Osmanlı kütüphanelerinin kuruluşunu, işleyişini ve sürekliliğini izah eden muhtelif çalışmalar yapılarak kütüphanelerin bir Osmanlı müessesesi olarak ele alınmaları akla gelmektedir. Bu makalenin hedefi Osmanlıda yazma eserler kültürüne dair küçük bir perspektif sunmak ve literatüre Denizli yazma eserleri açısından katkı sağlamaktır. Araştırmanın arşiv kaynağını Denizli yazma eserleri oluşturmuştur. Araştırmada, bu eserler teker teker taranıp incelenmiş ve vakıf kitaplar üzerine odaklanılmıştır. Yapılan incelemeler neticesinde XIX. yüzyılda Denizli Kayalık Kütüphanesi'nde bulunan kitaplardan bir kısmının şehir halkından kadın ve erkekler tarafından vakfedilerek bu müesseseye bağışlandığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca kitapların muhafazasında vakıf müessesesinin nezaretini deruhte eden ulema ailesinin de önemli bir işlevselliği olduğunun altı çizilmiştir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, vakıflar, Kayalık Medresesi Kütüphanesi, yazma eser, kitaplar.

The Library of Kayalık Madrasah: Book Waqfs and Books in 19th-century Denizli

Abstract

A rich literature has developed on Ottoman libraries and librarianship. Research in the field, which can be called Ottoman librarianship, reveals the need for different approaches and research of the relevant literature. In particular, by placing the manuscripts at the center, various studies discussing the establishment, functioning, and continuity of Ottoman libraries have come to consider them as Ottoman institutions. The aim of this article is to provide a brief perspective on the culture of written works in the Ottoman Empire and to contribute to the literature from the standpoint of Denizli manuscripts.

The latter were scanned and examined one by one with a focus on waqf books. This close examination has revealed that in the 19th century, some of the books in the Denizli Kayalık Library were dedicated and donated to the institution by both men and women from the city. The ulema family which was responsible for overseeing the waqf played a significant role in the preserving these books.

Keywords: Ottoman Empire, waqfs, Library of Kayalık Madrasah, manuscripts, books.

* DOI: 10.16971/vakiflar.1307871

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Mayıs 2023 / May 2023

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Kasım 2023 / November 2023

** Dr. Öğretim Üyesi; Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Bartın-Türkiye; agunes@bartin.edu.tr; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5280-5834>

Giriş

İslam dünyasında VIII. yüzyıldan itibaren görülen vakıf kurumu, pek çok alanda kendini gösteren bir hayır faaliyetinin somut ürünlerini meydana getirmiştir. Ana kuruluş mantığı hayır olmakla birlikte, toplumun ihtiyacını karşılarken pek çok fonksiyonu da yerine getiren vakıflar, XIX. yüzyılın sonuna kadar önemini kaybetmemiştir. Bütün Osmanlı coğrafyasında gittikçe yaygınlaşarak görünürlük kazanan vakıflar, öncelikle başkent ve eski kültür merkezleri olmak üzere, tüm imparatorluk sathında büyüklü küçüklü faaliyet göstermiş, halkın hayatına nüfuz etmiştir (Bahaeddin Yediıldız, 2012: 479-486). Kitaplar ve kütüphaneler, kültürün ve ilmin önemli araçları olarak bu sistem içinde yer almıştır.

Osmanlı dönemi kütüphane ve kütüphaneciliği konusunda zengin bir literatür gelişmiştir. Özellikle İsmail Erünsal'ın Osmanlı kütüphaneciliği diye adlandırılabilir sahadaki araştırmaları ilgili literatürü gözler önüne sermiştir (Erünsal, 1991, 2020). Böyle bir literatürün mevcudiyeti Osmanlılarda kütüphanelerin ayrı bir araştırma konusu olup muhtelif çalışmalarla ele alınmaları gerektiğini işaret etmektedir. Söz konusu çalışmalar Osmanlı kütüphanelerinin birçoğunun kuruluşunun vakıf olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Böylece bir vakıf kurumu şeklinde tesis edilen kütüphaneler bu kurumun çatısı altında varlıklarını sürdürmüştür. Bu durum vâkıfın maddi ve bazen de siyasi gücünün kütüphanenin zenginliğine yansıdığı anlamına gelmektedir. Haliyle sultanların tesis ettikleri ve destekledikleri kütüphanelerin alım gücü artmış ve bulundurduğu koleksiyonlar ve kitap kapasitesi açısından geniş bir muhteva sunmuştur. Benzer zenginlikteki Osmanlı kütüphaneleri sadece Osmanlı hânedanı tarafından değil, sadrazam, şeyhülislam, harem ağası gibi Osmanlı bürokrasinin çeşitli görevlileri tarafından da kurulmuş ve yaygınlaşmıştır. Kurulan vakıf sisteminde vâkıfın öngördüğü şekilde kitaplar listelenerek kaydedilmiş, kütüphane vazifelilerinin görev tanımları vakfiyede net bir şekilde çizilmiş, onlara yapılacak ödemeler düzenlenmiştir. Bu nevi vakıf kütüphane tesisi ayrıca âyân, tüccar gibi şehirlerin temsiliyet gücü yüksek figürleri tarafından maddi olanakları nispetinde gerçekleştirilmiştir. Böylece Osmanlı taşrasında müstakil kütüphaneler kurulmuş, bu kütüphanelere kitaplar vakfedilmiştir.

Denizli bu nevi bir müesseseleşmeye uygun bir merkez olarak karşımıza çıkmaktadır. İbn Battuta 733/1333 yılında Denizli merkezli İnançoğulları Beyliği'ni ziyaret ettikten sonra şehri tasvir ederken içtimai ve iktisadi hayatın canlılığına değinmeden geçmemiştir. Beyliğin önemli icraatlarından biri ilim hususunda olmuştur. Türkçe tefsirler örneğinde olduğu gibi Türkçe eser yazılması teşvik edilmiştir. Ayrıca önemli şairlerin yetiştiği ve himaye edildiği bilinmektedir (Köprülü, 1980: 340). Lakin Denizli'de çokça meydana gelen depremler sebebiyle tesis edilen eğitim kurumları yok olmuştur (Baykara, 2000: 264). Müesseseleşme Osmanlı dönemine dek devam etmiş, Osmanlı döneminde mahalleler ve mescitler şehrin sosyal fonksiyonlarının canlandığı mekânlara dönüşmüştür. Ancak 1686 yılında meydana gelen büyük deprem neticesinde Denizli harap olmuş, halk, Denizli, Çal, Denizler, Alaşehir ve Uşak taraflarına göç etmiş, yüzyıldan fazla bir süre medreseler faaliyet gösterememiştir. Medreselerin yeniden faal olması 1780-1790 yılları arasındaki canlanmadan itibaren (Şenel, 2011: 112). Meydana gelen olumsuzluklara rağmen mahalle ve kurumlar bir biri ardına yeniden teşekkül etmeye devam etmiştir. Bunlardan biri Kayalık mahallesi ve bu mahallenin müesseseleridir. Aşağıda işaret edilen kurumlar kısaca tanıtılmış, akabinde araştırmamızın konusunu teşkil eden yazma eserlerin ilişkili olduğu Kayalık medresesi ve kütüphanesine odaklanılmıştır.

Kayalık Mahallesi

XVI. ve XVII. yüzyıllarda mevcut yirmi iki Denizli mahallesi arasında Hamam/Kayacık mahallesinin olduğu görülmektedir. Hurûfât kayıtlarında bu mahallenin XVIII. yüzyıl mahalleleri arasında yer aldığı anlaşılmaktadır (Sargın, 2019: 9). Söz konusu kayıtlarda mahalle adı Hacı Kayalık veya Kayacık yer almıştır. Mahalle 1830'lu yıllara dek yukarıda zikredilen iki isimle kaydedilmiştir. Sekiz vakıf kaydı bulunan Kaya-

lık mahallesinin vakıf dağılımı 3 mescit, 4 cami, 1 medrese şeklindedir.¹ Ayrıca söz konusu arşiv koleksiyonunda 1758-1831 tarihleri arasında kayıtlarda Kaymakçızâde Hacı Mehmed Efendi Mahallesi yer almaktadır. Bu mahalle muhtemelen Kayalık mahallesinden doğma bir mahalledir. Dolayısıyla Denizli vakıf kitaplarının muhafazası için önemli bir mekân olan Kayalık Medresesi Kaymakçızâde Hacı Mehmed Efendi Medresesi ile aynı medrese olmalıdır (Sargın, 2019: 17).

XVIII. yüzyılın ilk yarısında büyük bir deprem gören Denizli’de kimi mahalleler terkedildiği gibi yeni mahalleler de oluşmuştur. Bazı mahallelerin ise adı değişmiştir. Bu nedenle Hamam mahallesi olarak bilinen mahalle 1830 yılı akabinde Kayacık mahallesi şeklinde, sonrasında ise Kayalık olarak bir isim değişikliği geçirmiş olmalıdır (Demir, 2017: 30, 116). Tereke sahiplerinin mal varlıkları incelendiğinde, Kayalık mahallesinin Denizli zenginlerinin yerleştiği merkezlerden biri olduğu görülmektedir (Demir, 2017: 96).

Kayalık Mahallesinin Mescit ve Camileri

Kayalık Câmisi: Bu cami vakfının mahalle sakinlerine borç verdiği görülmektedir. Örneğin 7 Zilhicce 1292/4 Ocak 1876 tarihinde Kayalık mahallesinden el-Hac Hâfız Ebubekir Efendi vefat ettiğinde, kassam defterinde vakfa olan borcunun, terekeden mütevellî Osman Efendi’ye ödendiği anlaşılmaktadır (Aydın, 2019: 141, 860).

Ali Çelebi Mescidi: Hurûfât kayıtlarına göre XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görünür hale gelen mescidi Bağcı Hacı Ali yaptırmıştır (Sargın, 2019: 41).

Kızılkanad Mescidi: Bu mescide hurûfât kayıtlarında 1800 yılında rastlanmaktadır (Sargın, 2019: 50).

Yusuf Bey Mescidi: Muhtemelen mescidin adı diğer yapılarda olduğu gibi bâni kişinin ismidir. XVIII. yüzyılın ilk yarısında hurûfât kayıtlarına geçmiştir (Sargın, 2019: 54).

Poladzâde Hacı Mehmed Ağa Camisi: Bekir Efendi tarafından mescit olarak inşa edilen bu yapıya 1753 yılında minber konularak camiye dönüştürülmüştür. Mahallenin diğer bazı yapıları gibi Kaymakçızâde Hacı Mehmed Efendi mahallesindeki bir yapı olarak kaydedilmesi söz konusudur (Sargın, 2019: 38).

Hacı Hüseyin Camisi: Mescit olarak yapılan bu ibadethane sonra Ramazan 1162 Ağustos/Eylül 1749 tarihinde camiye dönüştürülmüştür. Adını, bâni olarak kayıtlara geçen Hacı Hüseyin’den almıştır. Cami XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kaymakçızâde Hacı Mehmed Efendi mahallesindeki bir yapı olarak kaydedilmeye başlanmıştır (Sargın, 2019: 30).

Müezzinzâde Hacı Mehmed Ağa Camisi: Hurûfât kayıtlarında bu caminin adı ilk kez bir atama vesilesiyle XVIII. yüzyılda geçmektedir (Sargın, 2019: 37).²

Kayalık (Veli Efendi/Müftüler) Medresesi ve Kayalık Kütüphanesi

Bu medrese Kayalık mahallesinde inşa edilmiştir. XVI. yüzyılda Hammâm nâm-ı diğer Kayacık olarak tahrir kayıtlarına girmiş olan bu mahalle, XVII. asır kayıtlarında *Kayacık* olarak zikredilmiştir. 1830 sonrasında *Kayacık* tabiri *Kayalık*’a dönüşmüş olan mahalle, günümüze dek varlığını korumuştur (Akbulut, 2008: 102). XVIII. yüzyılda Kayalık mahallesinin Denizli’nin altmış dokuz mahallesi içerisinde önde gelen mahallelerden olduğu anlaşılmaktadır (Sargın, 2019: 86).

Salnamedeki verilere göre medrese, aslen Kaklık Dağdere köyünden Kızılhisarlı Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır. Medresenin ilk müderrisi, Müftüler Ailesi’nin büyük dedelerinden Veli Efendi’dir. Bu şahıs tahsil için Yatağan’a, oradan Burdur’a gitmiş, ardından Denizli’de bulunan Musa Efendi Medresesi’nde tahsilini tamamlamıştır. Hocası Musa Efendi’nin tavsiyesi üzerine Kayalık’ta yapılan yeni medresede vazifeye başlamıştır. 1839 yılında vefat edince, yerine Pelitlibağ’da bulunan Hamdi Efendi Medresesi’nde

¹ Mahalle ayrıca Hacı Kayalık olarak bir defaya mahsus hurûfât kayıtlarına geçmiştir (Sargın, 2019: s. 17).

² Sargın’ın verdiği bilgiye göre mahallede Çakırzâde Hacı Ahmed Ağa Camisi adında bir cami daha bulunmaktadır (Sargın, 2019: 26).

tahsiline başlayıp aynı amaçla Manisa'ya göç eden oğlu Osman Nuri Efendi (1821-1895) geçmiştir. Babasının vefatı akabinde Osman Efendi, Kayalık medresesindeki derslerin devamı için Denizli'ye gelmiştir. Denizli'de birçok müderrisin tahsilinde emeği olan Osman Efendi, 1864 yılından itibaren müftülük görevini de deruhte etmiştir. Osman Efendi'nin 1896 yılında vefat etmesiyle birlikte babasından icazet almış olan Mehmed Tahir Efendi her iki vazifeyi uhdesine almıştır. Nitekim 1317 (1899-1900), 1319 (1901-1902), 1320 (1902-1903), 1323 (1905-1906), 1326 (1908) salnamelerinde Mehmed Tahir Efendi'nin müftü olarak kaydedildiği görülmektedir.³ 1918'deki vefatı akabinde tıpkı onun gibi babasından icazetli olan kardeşi, bölgenin milli mücadeledeki önemli simalarından olan Ahmet Hulusi Efendi, 3 Mart 1924 tarihinde Tevhîd-i Tedrisât Kanunu'nun çıkarılmasına dek, her iki vazifeyi deruhte etmiştir. Müftülüğü ise 22 Kasım 1931 tarihine dek devam etmiştir (Şenel, 2011: 114-115). Medresede 1903 yılında kırk iki öğrenci bulunmaktaydı. O yıl Denizli'nin yirmi yedi medresesi içinde, en fazla talebesi olanı, kırk beş öğrencili Hacı Ali Efendi Medresesi'nden sonra bu medresedir. (Uysal, 1999: 164).

Denizli'de en eski kütüphane 1859 tarihinde kurulan ve üç yüz yetmiş dört kitabı muhtevi Musa Ağa mahallesindeki Şeyh Osman Efendi, diğer adıyla Kayalık Kütüphanesi'dir. Bu kütüphane haricinde bir diğer kütüphane, mevzuya konu olan ve Kayalık mahallesinde inşa edilen, beş yüz elli iki kitabın bulunduğu Hacı Sadık Ağa adını taşıyan kütüphanedir. İki kütüphanenin kuruluşu arasında altı yıl ara bulunmaktadır. Osmanlı döneminde Denizli'de bu iki kütüphane dışında kamu kütüphanesinin bulunmadığı anlaşılmaktadır (Altıparmak, 2008: 46).

Kitapsever Kadın Hayırseverler

İslam düşünürleri tarafından, ilmin insanın inancını artıracığı ve sağlamlaştıracağına ve ayrıca gündelik işlerinin düzenlenmesinde önemli faydalar sağlayacağına dair ileri atılan görüşler, toplumun kitaba bakışını etkilemiş olabilir. Bu bağlamda faydacı bir anlayışla, insana başta vahiy menşeli olup şüphe götürmez ve güvenilir bilgi sağladığı addedilen *evâil ilimlerinin*⁴ ve ayrıca astronomi, biyoloji gibi ilimlerin önemsenmesi söz konusudur. (Sayılı, 1963: 25) Dolayısıyla kitap okuma, çoğaltma ve bağışlama, toplumun hayır işlemede de vasıta ettiği araçlar olmuş ve kütüphaneler ihdas edilmiştir. Bu bağlamda Osmanlıların tevarüs ettikleri kitap sevgisi ve kütüphaneciliğin bariz örneklerini vakıf kitaplarda ve vakıf kütüphanelerinde görüyoruz.

Kayalık Kütüphanesi'nde vakfedilen kitap bağışçılarının içerisinde birçok kadın hayırsevere rastlanmaktadır. İki yüz otuz küsur vakıf kitap içerisinde yirmi dokuz adet kitap kadınlar tarafından vakfedilmiştir. Kayalık Kütüphanesi vakıf kitapları içerisinde cinsiyeti belirlenemeyen hayırseverlerin mevcudiyeti, bu sayının daha fazla olabileceğini düşündürmektedir. Kitaplar umumun okuyabileceği türden olmaktan ziyade belirli bir tedrisi ikmal etmiş olanlar içindir, zira hemen hemen hepsi Arapça yazılmış eserlerdir.

3 İzmir Vilayet Salmeleri, 1317: 286; 1319: 244; 1320: 248; 1321: 236; 1323: 230; 1326: 508. Müderrisin vefatıyla boşalan kadroya, ehil ise onun oğullarından birinin atanması klasik dönemde yaygın bir uygulama olduğu gibi, XIX. yüzyılda da sürdürülen bir gelenektir. Bu süreklilik durumu, Denizli'nin diğer medreselerinde de cariydi. Örneğin Kasapoğlu İsmail Ağa'nın yaptırmış olduğu medresede, müderrislik cihetini deruhte eden kişinin vefatıyla boşalan kadroya, önce onun oğulları veya torunları atanmak istenmiş, ancak bu vazifeyi üstlenemeyecekleri anlaşılınca Kayalık mahallesi sakinlerinden Seyyid Mehmed Efendi getirilmiştir (Aydın, 2019: 283).

4 İlmü'l-evâil, bir felsefe istilâhı olup felsefi veya fiziki bir olgunun ilk verilerini ifade eder. Öncül İslam mantıkçılarından Kindî ve Farâbî tarafından apriorik bilgi anlamında kullanılmıştır. Buna göre sağlıklı zihne sahip her insan, deney veya duyu olmaksızın doğuştan getirdiği yatkınlıkla bazı bilgilere sahiptir. İbn-i Sina da benzer şekilde aksiyomatik önermeler için "evveliyât" kelimesini kullanarak doğuştan gelen, istidlâl ve duyu tecrübelerine dayanmayan bilgileri anlatmıştır. İbn-i Rüşd de el-evâilü'l-yakiniyye olarak ifade ettiği "ilk bilgiler" in ispata ihtiyacı olmadığını söylemiştir (Açıkgöç, 1995: 513). Esas olarak evâil, çeşitli dallarda istilâh haline gelmiş bir tür ilim olup İslam dünyasında evâil edebiyatı/evâil rivayetleri denen bir külliyyat olarak erken dönemde yerini almıştır. İslam tarihinde ilk defa yapılan işler, vuku bulan olaylar ve bunların yer ve zamanlarını tespit etmek için yazılan eserler, beşeri olandan vahiy kaynaklı olan bilgilerin ayrılması bakımından ilk bilginin ne olduğunun önem arz etmesi dolayısıyla, kıymetli görülmüştür (Orhan, Kahraman: 2012: 229-244).

Bunlardan biri Tefsîr-i Nîsâbü'rî'dir.⁵ Bu tefsir muhtemelen Nizâmüddîn Hasen bin Muhammed bin Hüseyin el-A'rec en-Nîsâbü'rî (ö. 730/1329 [?])'ye ait olduğu bilinen Ğarâ'ibü'l-'ur'ân ve *Reġâ'ibü'l-Fur'ân* adlı eser olmalıdır.⁶ (Turgut, 2007:181). Vâkıfe Ayşe bint Salih Efendi 1283/1866 yılında bu kitabı vakfetmiştir. Seyyid Şükrü tarafından yazmanın hemen başına yazılan vakfiyesinde zikredilen şartlara göre, Ayşe bu eseri Denizli müftüsü ve Kayalık Medresesi müderrisi Osman üzerine vakfetmiştir. Ondan sonra ise erkek evladına devam edecek şekilde olmasını istemiştir. Vakfiyede en çok dikkat çeken husus Ayşe'nin tanımlanma/tanıtlıma şeklindedir: "Hacı Fakızâde Hacı Hâfız Efendi'nin eşi olarak bilinmekte, züht ve takvayla vasıflanmaktadır."

Kayalık vakıf kitaplarını vakfeden kadın hayırseverlerin birçoğu vakfiyelerde bu şekilde erkekler üzerinden tanıtlıdır. Kadınlar bu nevi eş ve babaları üzerinden tanımlanırken, erillik daha geniş aidiyetler içinde tanımlanmış gözükmektedir. Bir başka ifadeyle, erkeklerin mensubu oldukları cemaate izafe edilerek tanımlanmaları söz konusu olmuştur. "Gülmezler aşerâtından Debban oğlu İbrahimin ehli Fatma'nın vakfettiği *Hidâye*'nin⁷ üzerine bu şekilde bir not düşülmüştür.⁸ "Gülmezler aşerâtından Sufi Kara Ahmed'in ehli Fatma" ise *Metâli'u'l-Envâr*⁹ isimli eseri vakfetmiştir.¹⁰ Tefsire ilişkin bir diğer kitap, Fatma bint Abdullah tarafından vakfedilen Yusuf Suresi tefsiridir.¹¹ Arapça tefsirin iki satırlık vakfiyesinde belirtildiğine göre Osman Efendi'ye vakfedilmiş ve yine müteveli olarak o atanmıştır.

Vakfedilen kitaplar içerisinde hadis ilmine dâhil edilebilecek eserler mevcuttur.¹² Örneğin İbn-i Melek'in *Mebâri'u'l-Ezhâr fî Şer'i Meşâri'u'l-Envâr* adlı eseri bunlardan biridir.¹³ Kitabı vakfeden Ayşe bint Fatma diğer birçok Denizlili vâkıfe gibi yakın erkek akrabası üzerinden "el-Hac Halil ehli" şeklinde tanıtlıdır.

Kadınların vakfettiği diğer kitap türü ise akait kitaplarıdır. Bunlardan biri İbrahim Ağa Yamlaklı'nın (Nazilli'nin Yamalak köyü olabilir) annesi Fatma'nın vakfettiği yazma üzerine düşülen adıyla *Akâidu Adud'a*¹⁴ Mehmed Esad es-Siddîkî'nin¹⁵ yazdığı şerhtir. Yazmanın istinsahı 2 Zilhicce Salı 1102/27 Ağustos 1691 tarihinde Kars müftüsü Hüseyin Efendi'nin hizmetinde olan Mustafa bin Molla Muhammed bin Mahmud tarafından tamamlanmıştır. Buradan hareketle Kars'ta istinsah edilen bu nüshanın satın alma veya başka bir yolla Denizli'ye geldiği düşünülebilir. Akait kitabı vakfeden bir diğer kadın Ayşe bint Salih Efendi'dir. Yazma üzerine Hacı Fakızade Hacı Hafız Efendi'nin eşi olarak tanıdığı kaydedilmiştir.¹⁶ Ayşe de diğer bazı vâkıfeler gibi zühd ve takvayla övülmüştür. Yazmanın Kayalık Medresesi'nde müftü olan Denizli müftüsü Osman bin Veliyyüddin Hulusi ve onun evladına vakfedildiği belirtilmiştir. Ancak vakfiyeye, erkek çocuklarından mütalaaya kadir olanların bu kapsama gireceği de eklenmiştir. Vakıf 1283/1866-67 yılında tesis edilmiştir.

5 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 25.

6 Nizâmüddin en-Nîsâbü'rî'nin (ö. 730/1329 [?]) Kur'ân-ı Kerim tefsiridir. Tefsir eserlerinin yanı sıra felsefe ve tasavvuf gibi muhtelif dalların kaynaklardan istifade edilerek yazılmıştır. Ayetler tefsir edilirken kırâat ilminden istifade ettiği anlaşılan eserde, kevnî âyetlerin tefsiri sırasında varlık sıraları açıklanırken, fizik ve felsefe âlimlerinin tabiat ve varlıkla ilgili görüşleri aktarılmıştır (Turgut, 1996: 358).

7 Burhâneddin el-Mergînânî'nin (511/1117- 593/1197) Hanefî fıkhnın tanınan ve itibar gören eserlerinden biridir (Kallek, 1998: 471-473).

8 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 124.

9 Ebû's-Senâ Sirâcüddîn Mahmûd bin Ebî Bekr bin Ahmed bin Hâmid el-Urmevî (594/1198- 682/1283)'nin yazmış olduğu bu eser Klasik mantık konularının özet halinde ele alındığı bir eser olup medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş, II. Mehmed'in isteğiyle bazı eklemelerle Farsça'ya çevrilmiştir (Çağrı, 2009: 262-264).

10 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 197.

11 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 29.

12 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 46.

13 Buhârî ile Müslim'deki hadislerin senedleri ve tekrarları çıkarılmak suretiyle derleyen Radiyyüddin es-Sâġânî'nin *Meşâri'u'l-en-vârî'n-Nebeviyye* adlı eserinin şerhidir. Ayrıntı için bkz. Baktr (1999).

14 Eş'arî kelâmcılarından Adudüddin el-İcî'nin (ö. 756/1355) akaide dair risâlesidir. Bkz. Yavuz (1989).

15 Tam adı Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed bin Es'ad bin Muhammed ed-Devvânî es-Siddîkî (ö. 908/1502) olan müellif çeşitli dallarda eserleri bulunan Eş'arî kelâmcısıdır. Bkz. Anay (1994).

16 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 77/1-3.

Hayır sahibi erkeklerin unvanlarından kitaplara ilişkin bir yakınlıklarının olup olmadığına dair bazı ipuçları yakalanabilse de maalesef kadınlar için bu nevi bir tahmini yürütecek işaretlere rastlamak mümkün olmamıştır. Bu çerçevede, örneğin onların fıkıh usulüne dair kitapları bilinçli bir tercihle alıp almadıklarını, merak ettikleri bir alana dair tercihte bulunup bulunmadıklarını sezemiyoruz. Ancak yine de küçük de olsa bazı ipuçlarını zorlamak mümkün görünüyor. Salih Efendi'nin kızı Ayşe vakfiyesinde Hafız Hacı Fakızâde'nin eşi olarak tanıtılmıştır. Eşiyle evliliği kültürel bir sermaye denkliği (küfuv) gözetilerek gerçekleştirilseyse, Ayşe'nin bu nevi bir kitaba en azından ilgi duyabileceği ileri sürülebilir.¹⁷ Vakfettiği eser Hasan Çelebi'nin *et-Telvîh* adlı esere yazdığı haşiyedir.¹⁸

Kadın hayırseverlerin çoğunda köylerden olduklarına dair herhangi bir tanımlama olmadığından, Denizli merkezinden olduklarını varsaymak mümkün. Bu vâkifelerin çoğunlukla sadece adı belirtilmiştir. Kiminin adı yanına daha tanımlayıcı olsun diye ek bilgiler ilâştirilmiştir. Örneğin bunlardan birine Tuti bint Hacı İbrahim'in vakfettiği bir nasihat kitabında rastlanmaktadır.¹⁹ Tuti'nin, Sabuncu Dervîşzâde olarak tanınan Sufizade Mustafa'nın eşi olduğu belirtilmiştir. Ancak bunun aksini gösteren vakıf kitaplardaki kayıtların varlığı, köy kadınlarının da kitap vakfettiklerini göstermektedir. Kızıllar karyesinden Fatma'nın vakfı *Münyetü'l-Musallî*²⁰ isimli kitap bunlardan biridir.²¹

Çok hacimli ve ciltlerden oluşan, dolayısıyla bir kişinin, mali külfetinin altından kalkamayacağı durumlarda kadınlar kendi aralarında anlaşır her biri farklı cildi vakfetme yoluna gidebilmişlerdir. Bu nevi dayanışmalı vakıf kitaplardan biri İmam Gazalî'nin çok tanınan *İhyâu Ulûmi'd-dîn* adlı eseridir. Sarı bint Mahmud eserin birinci cildini²², Halime bint el-Hâc Hüseyin Ağa ikinci cildini²³, Ayşe bint Şeyh Mustafa ise dördüncü cildini²⁴ bu yolla vakfetmiştir.

Erkek Hayırseverler ve Vakıf Kitapları

Erkek hayırseverlerin vakfettikleri kitaplar kadınların vakfettiklerinden farklı değildir. Zira çoğu yine Arapça kaleme alınmıştır ve belirli bir tahsili olmayanların kolay nüfuz edemeyeceği türden olmuştur. Hacı Şeyhzâde olarak tanınan Mustafa oğlunun Amme Suresi tefsiri bunlardan sadece biriydi.²⁵

Kadınların erkekler üzerinden tanımlanmaları gibi, kimi zaman vakfiyelerde erkekler de başka erkekler üzerinden tanınır kılınmıştır. Ancak bunun farkı, toplumun her bireyinin babasıyla anılıyor olmasıdır. Kadınlar ise babalarıyla tanımlanmalarının yanı sıra eş ve aşiretleriyle anılmıştır. Dolayısıyla Tavaslı merhum Osman Ağa'nın mahdumu Ali Ağa'nın vakfı²⁶ veya Hacı İsa oğlunun vakfı²⁷ gibi ibarelerin imlediği toplumsal karşılık çok başkadır.

Erkeklerin vakfiyelerdeki tanımlamaları kitapla daha yakından ilişki kurabilecek kültürel sermayeye sahip olduklarını çağrıştırmaktadır. Molla,²⁸ müftü,²⁹ hâkim³⁰ gibi lakaplar bunu göstermektedir. Vakfiyelerde verilen bazı bilgiler Denizli erkekleri ve onların vakıf kurucusu olarak daha görünür olmalarından

17 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 95.

18 *et-Telvîh*, Saruşşeria'nın fıkıh usulüne dair yazdığı *et-Tenkîh* ve *et-Tevzîh* isimli eserlere Taftazani'nin yazdığı şerhtir. Hasan Çelebi'nin haşiyesi bu eser üzerinedir (Yıldırım: 2019).

19 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 224.

20 Sedîdüddin el-Kaşgarî'nin (ö. 705/1305) namaza dair eseri. el-Kaşgarî'nin bu eserinde Ebû Hanîfe ve talebelerinin görüşlerini ana hatlarıyla verdikten sonra Hanefî fakihlerinin namaza ilişkin çeşitli meselelerde verdiği hükümleri ele almıştır (Kayapınar: 2006).

21 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 144.

22 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 198.

23 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 198-2.

24 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 200.

25 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 33.

26 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 60.

27 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 167.

28 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 33.

29 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 261.

30 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 265.

dolayı, şehir nüfusu hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Bu kayıtlar, molla, müftü, hâkim, müderris gibi mesleki tanımlamaların yanı sıra, şehre başka yerden gelmiş olan veya merkezde ikamet etmeyen kişilerin bulunduğuna işaret etmektedir. Örneğin *Tasavvurât* adlı esere Kara Davud'un yazdığı şerhi vakfeden Abdi Efendi'nin Kızılhisar'da doğduğu ve orada yerleşik olduğu belirtilmiş,³¹ başka bir vakfiyede onun mütevellî olduğu kaydedilmiştir.³² Mehmed Efendi bin Mesud'un vakfiyesinde ise Çalık karyesinden olduğu kaydı bulunmaktadır.³³

Vâkıflar içerisinde en çok zikredilen isim Mütevellî Osman Efendi'dir. Bu şahıs, yukarıda açıklandığı üzere, Müftüler Ailesi'nin büyük dedelerinden Veli Efendi'nin 1839 yılında vefatıyla Pelitlibağ'daki Hamdi Efendi Medresesi'nde tahsilini başlayıp oradan yine eğitim amacıyla Manisa'ya göç eden oğlu Osman Efendi (1821-1896)'den başkası olmamalıdır. Vakfiyesi olmayan, bununla birlikte vakıf olduğu kaydı düşülen birçok eserin üzerinde onun ismi yazılmıştır. Kitaplarda, hepsinde olmasa da zaman zaman düşülen vakıf tarihleri onun tevliyet dönemiyle uyuşmaktadır. Fatma bint Ali'nin vakfettiği kitaptaki kayıta Veliyyüddin ismiyle zikredilen babasının³⁴ 1225/1810 yılında mütevellî olduğu, 1255/1839 yılında vefat etmesi üzerine Osman'ın mütevellî olarak göreve başladığı belirtilmiştir.³⁵

Yazmalarda tespit edilen erkek vâkıf sayısı, vâkıfelerden fazla olduğundan vakfedilen kitaplardaki çeşitlilik de haliyle daha renklidir. Zira yukarıda işaret ettiğimiz üzere, tespit edebildiğimiz yaklaşık 230 vakıf kitap içerisinde kadınların vakfettiği kitapların sayısı sadece 29'dur. Erkeklerin vakfettiği kitaplar içerisinde hikmet,³⁶ yıldıznâme,³⁷ kelâm konulu kitaplar,³⁸ çeşitli ilmi eserler ve hikâyeleri ihtiva edebilen mecmualar³⁹ ve daha başka eserler bulunmaktadır.

Kayalık Medresesi Yazmaları ve Müstensihleri

Yazmalar sadece kültürel bir mirasın intikal aracı değil, ayrıca kiminin üzerine müstensihlerin veya başkalarının, belki vâkıfın, belki de onları okuyanların düştükleri notlarla tarihi bir veri malzemesi olma özelliğini haizdirler.⁴⁰ Bu sebeple yazmalar birçok çıkarsamaya imkân tanımaktadır. Örneğin kadınların vakfettiği kitapların bir kısmı Mütevellî Osman Efendi zamanında vakfedilmesine rağmen birkaç yüzyıllık olabiliyordu. Buradan hareketle kitapların iyi muhafaza edildiğini veya Denizli'ye girişlerinin geç tarihli olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bunun yanında kitapların Denizli'ye dışarıdan geldiğini kesin bir ön kabul olarak düşünmemelidir. Zira şehir içinde birinden bu nevi kitaplar satın alınmış ve sonrasında vakfedilmiş olabilir. Örneğin 960/1553 yılında istinsah edilmiş olan bir akâid kitabı eski vakıf yazmalarından biridir.⁴¹

Yazmaların bazısında müstensihlerin verdikleri bilgiler veya düştükleri notlar kitapların kimliklerine dair bilgi edinmemize yardımcı olmaktadır. Örneğin Abdullah bin Ahmed el-Hadimî'nin vakfetmiş olduğu kitabı Abdurrahman bin Fahreddin istinsah etmiştir.⁴² Abdi Sükrü Efendi'nin 14 Cemaziyellevvel 1199/25 Mart 1785 tarihinde vakfettiği eser ise Mehmed bin el-Hac Ali tarafından istinsah edilmiştir. Müstensihin Mısır'da Bekir Efendi Medresesi'nden olduğu belirtilmiştir.⁴³

31 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 266.

32 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 337.

33 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 367.

34 Kayıta babası olduğu belirtilmemiştir.

35 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 86. Bu kayıt yazmanın son varlığında bulunmaktadır.

36 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 424.

37 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 434.

38 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 401.

39 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 399.

40 Kitapların ve nüshaların, üzerindeki mühürler, notlar, ilaveler ile tarihî kaynak olarak değeri hakkında bkz. Arslan (2020).

41 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 82.

42 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 66.

43 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 70.

Bazı müstensihler Anadolu'dan idi ve ilmiye sınıfından birinin hizmetinde bulunuyordu. Mustafa bin Molla Muhammed bin Mahmud bu çerçeveye uyan biri olarak bir yazma eserde karşımıza çıkmaktadır. Kendisi Kars müftüsü Hüseyin Efendi'nin hizmetinde bulunmaktaydı.⁴⁴ Denizli yazmaları arasında az da olsa Osmanlı sınırları dışından olan kişilerce yazılmış olanlara rastlanmaktadır. Örneğin ulemanın meşhurlarından Mesud bin Ömer Teftazanî, *Şerhu Akâid* isimli eserinin⁴⁵ yazma nüshasında kendini müellif olarak tanıtmıştır. Eserin istinsah kaydı 960 hicri yılının Şaban ayı (Temmuz/Ağustos 1553) olarak düşünülmüştür.⁴⁶ Kimi zaman sadece vakfiyeyi kaleme alan kişi kendini görünür kılma ihtiyacı hissetmiştir. Örneğin Habibzade Ali Sururi vakfiyeyi yazmış, mührünü basmıştır. Onun gibi vakfettiği kitaba bu şekilde vakfiye kaleme alabilen neredeyse yok gibidir.⁴⁷

Denizli yazma eserler koleksiyonunda mevcut kitaplar vakfedilmek üzere istinsah edilmemiştir. Yukarıda Teftazanî'nin müellif hattının desteklediği bu çıkarımı başka yazma eserlerdeki kayıtlar da ortaya koymaktadır. Ancak başka kayıtlar bunun aksine yorumlanabilir. Örneğin Ahmed bin Ali tarafından vakfedilen *Tasavvurât Ma'lûmât-ı Dâvûd*⁴⁸ eseri 1247/1831-32 yılında vakfedilmiştir. Vâkıf aynı zamanda müstensihtir. Düşüğü kayıta Şeyh Ahmed sabık Müftüefendizâde Medresesi'nde, kitabı 1242 yılında bitirdiğini yazmıştır. Bu da demek oluyor ki kitabın istinsahından vakfedilişine kadar beş yıl geçmiştir. Kimi vakıflarda olduğu gibi vakfiyenin vakıftan sonra tanzim edildiğini kabul edersek bu ihtimal uzak değildir. Ancak söz konusu beş yıllık süre nedeniyle kitapların vakıf için istinsah edilmediğini kabule de kapı aralar gibidir.⁴⁹

XIX. Yüzyılda Denizli'de Kitap Okuma Alışkanlığı ve Kütüphane Yönetimi

Kayalık Medresesi'nde muhafaza edilen yazmalar neden muhafaza ediliyordu? Kitapların toplanması ve bir kütüphane oluşturulmasının amacı neydi? Akla ilk gelen cevap hem Kayalık Medresesi'nde hem de şehrin diğer medreselerinde bulunan müderris ve talebeler için bu kütüphanenin oluşturulmuş olabileceğidir. Bu cevap doğru olsa da bir kütüphanenin işlevselliğinin tüm boyutlarını yansıtmaktan uzaktır. Kayalık Medresesi mütevellilerinden birinin tuttuğu bir defterde bulunan bazı kayıtlardan Denizli'deki okuyucu portföyüne yönelik bazı ipuçları yakalama imkânına sahibiz.

Öncelikle Müftü Osman Efendi'ye ait olduğunu tespit ettiğimiz söz konusu defter hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır.⁵⁰ Yazma 119 varaktan oluşmaktadır. Sayfa numaraları verilmemiştir.⁵¹ Müftü Osman Efendi bu deftere çeşitli mevzular hakkında notlar almıştır. Kimi zaman borçlarına yer vermiştir.⁵² Belirtilen borçlar arasında Kayalık camisi ve kütüphaneden borç alındığına dair meblağlar belirtilmiştir.⁵³ Caminin vakıf nukûdu,⁵⁴ masraf kayıtları⁵⁵ ve camide imamlık görevini yerine getiren kişinin ücretinin ödendiğine dair⁵⁶ kayıtlar defterde yer alan notlar arasındadır. Bunların yanı sıra Kayalık'ta inşa edilen mekteb-i ibtidâiyye hayratının beyanı⁵⁷ ve Mehmed Hulusi'ye vefat bildirme mektubu⁵⁸ gibi kayıtlar yer almaktadır.

44 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 71.

45 Necmeddin en-Neseffî'nin(461/1068-557/1142) akaide dair risâlesine Sa'deddin et-Teftâzânî'nin (722-1322/ 792-1390) yazdığı şerhtir (Yavuz, 1989: 217-219).

46 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 82.

47 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 84.

48 Eser sonradan *Kara Davud'un Malumatı* diye meşhur olmuştur (Yıldırım, 2000: 191). Aslında Davud-i Karsî Efendi'nin(?-116/1756) *Takrîrât-ı Davud Efendi* olarak da bilinen eseridir. Çeşitli ilimlerle ilgili Arapça ve Türkçe.not ve takrirleri içermektedir. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan üç nüshasından biri Denizli'den [nr.402/2] gelmiştir (Akpınar, 1994: 32). Yukarıda zikredilen eser bu olmalıdır.

49 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 88.

50 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 388.

51 Bu nedenle vereceğimiz numaralar taranmış olan pdf formatına atfedilerek yapılmıştır.

52 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 388, v. 55bin

53 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 388, v. 52bin

54 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 388, v. 53bin

55 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 388, v. 55a.

56 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 388, v. 56a.

57 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 388, v. 60bin

58 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 388, v. 112bin

Müftü Osman Efendi'nin bu nevi notlarının yanı sıra Kayalık Kütüphanesi'nden ödünç verilen kitapları bazen kaydettiği anlaşılmaktadır. 1290/1873-74 yılında kütüphaneden başkalarına verilen bazı kitapların isimlerini yazarak kaybolmalarını engellemek istemiş olmalıdır. Verilen kitapların isimleri, hacimli eserlerden ise hangi cildin verildiği bilgileri bu nevi notlarda rastlanılan hususlardır. Örneğin Hıyar Osman Efendi'ye *Buhârî-yi Şerîf*⁵⁹in birinci cildi verilmişti. Bazı kitapseverler birkaç kitap alabiliyordu. Hacı Süleyman Efendizâde *Hâşiye-yi Cedîde ale't-Tasdîkât*⁶⁰'ın birinci cildini ve *Tasdîkât*⁶¹'in birinci cildini, yani haşiye yazılan metni almıştır. Efendizâde yakıştırmasından ulema kökenli olduğu tahmin edilebilecek bu şahsın aynı kitaptan iki tane alması, bir talebeye mantık okuttuğu ihtimalini akla getirmektedir. Hacı Süleyman Efendizâde kütüphaneye gidip de kitapları kendi bizzat teslim almamıştır. Müftü Osman Efendi'nin düştüğü nota göre kitapları alan Hafız Ahmed Efendi'nin oğlu Mustafa'dır. Babası gibi hafız olmasa da ilim yoluna baş koymuş ve Hacı Süleyman Efendizâde'yi ders vermesi için ikna etmiş olabilir. Kim bilir, ikna işi Hafız Ahmed Efendi tarafından bile yapılmış olabilir. Müftü Osman Efendi'nin notları bu gibi mevzuları açıklığa kavuşturmak için yeterli olmasa da bazı hususlarda kapı aralar gibidir. Bu varakta sıralanan söz konusu ödünç kayıtları için 1290/1873-74 yılına işaret edilerek tâ(rîh-i) m(ezbûr) [١٦] kısaltması kullanılmıştır. Başka tarihte verilip aynı varakta zikredilen ödünç işlemlerinin tarihleri ise ayrıca kitap isimlerinin hemen yanına yazılmıştır. Örneğin Mehmed'e verilen *Meşârik*⁶² kitabının birinci cildi 19 Muharrem 1290/19 Mart 1873, Urgancızâde Mehmed Efendi'ye ödünç verilen *Hüseyniyye*⁶³ ise 10 Safer 1290/9 Nisan 1873 tarihlidir.⁶⁴

Kitaplar meccanen mi ödünç veriliyordu yoksa belirli bir ücret alınıyor muydu? Müftü Osman Efendi'nin ödünç kitap kayıtlarının birinden bu iş için bir ücret alındığı şüphesi uyanmaktadır. Bu kayıta yukarıda zikredildiği gibi ödünç tarihleri yer almamıştır. Önce bir sayı yer almış, karşısına kitabı ödünç alan kişinin adı ve ödünç alınan kitap cilt numarasıyla kaydedilmiştir. Verilen sayıların parasal karşılığa denk gelmesi çok kuvvetli bir ihtimaldir. Zira yazma metodu olarak defterde tutulan diğer bazı hesap kayıtlarını andırmaktadır. Buradan hareketle söylenebilir ki muhtemelen bunlar Müftü Osman Efendi'nin şahsî kitaplarıydı. Defterde not ettiği borçlarından birçoğunu ödemekte zaman zaman zorluk yaşamış ve bu nedenle kitaplarının bir kısmını meraklılarına satıp borcunun ne kadarını karşılayacaklarını hesaplamak için meblağları not etmiş olmalıdır.⁶⁵ Söz konusu borçlanmaların içerisinde zaman zaman kütüphaneden alınanlar da müftünün defterinde yer almıştır.⁶⁶

59 Muhaddis Muhammed bin İsmail Buhârî'nin (194/810-256/850) el-Câmi'u's-Sahîh adlı eseri olup Sahîh-i Buhârî/Sahîhü'l-Buhârî diye tanınmıştır. Sahîh hadisleri toplaması toplaması sebebiyle Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en güvenilir kitap olarak olarak şöhrat bulmuştur (Kandemir, 1993: 114).

60 Kilisli Hocasade Abdullah Enverî (1241-1303/1825-1887)'nin mantık kitabı olup mantık konularını kıyas nazarıyla işlemiştir. Kitap Padişah Abdülmecit'e takdim edilip ödül kazanmıştır (Gündüz, 2020: s. 407-409).

61 Necmüddin el-Kâtibî el-Kazvinî'nin (600/1204-675/1277) Riâletü's-Şemsiyye fi'l-Kavâidi'l-Mantkiyye adlı eseri üzerine şerh yazan Sadeddin Teftazânî'nin (722-1322/792-1390) Sa'diyye veya Şemsiyye diye meşhur mantk kitabının Tasdîkât adı verilen ikinci bölümü olması kuvvetle muhtemeldir. Bkz. Özaykan (2018).

62 Meşâriku'l-Envârî'n-Nebeviyye. Râdiyuddin el-Sâgânî'nin (ö. 650/1252) bazı sahih hadisleri derleyerek nahiv konularına göre düzenlemesiyle meydana getirdiği eseri. Yazıldığı devirden itibaren çok ilgi görmüş, çokça istinsah edilmiş ve sonrasında basılmış bir eserdir. Kitap üzerine pek çok şerh de yazılmıştır (Hatiboğlu, 2004: 361-362).

63 Hüseyniyye isminde pek çok eser bulunmaktadır. Bunların Hüseyin ismini taşıyan bir müellife nispet edilme ihtimali olduğu gibi, Hüseyniyye adını taşıyan ekollerin mensuplarınınca yazılması da mümkündür. Ayrıca Makte'l-i Hüseyinler de burada zikredilebilir. Osmanlı kütüphanelerinde çok sayıda Hüseyniyye adlı risale bulunmakta ve ayrıca Hüseyniyye haşiyelerinin adı geçmektedir. Buradaki kitabı görme şansı olmadığından ne olduğu anlaşılamamaktadır. Ancak listedeki diğer kitaplarla birlikte düşünüldüğünde mantık kitabı veya münazara üzerine bir eser olduğu düşünülebilir. Nitekim Hüseyniyye'nin Şemsüddin Muhammed ibn Eşref Semerkandî el-Hüseynî'ye, Şâh Hüseyin Çelebi el-Amasî'ye, Hüseyin el-Adanevî'ye ve Şâh Hüseyin bin Abdullah Antâkî'ye ait olduğu iddia edilmektedir (Çelik, 2017: 375).

64 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 388, v. 6 a.

65 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 388, v. 21bn

66 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 388, v. 13a.

Müftü Osman Efendi'nin 1290/1873 ve 1293/1876 yılları ile not düştüğü defterinde ödünç kitap kayıtlarından bir başkasına rastlanmaktadır.⁶⁷ 1290/1873 kayıtları içerisinde altı kişiye kitap verildiği görülmektedir. Kayıtlarından sadece ilkinde tarih belirtilmiştir (22 Şevval 1290/13 Aralık 1873). 1293/1876 yılı kayıtlarında ise on bir kişiye kitap verildiği not edilmiştir. Bu kayıtlardan yine sadece birinde gün ve ay (17 Cemaziyelevvel 1293/10 Haziran 1876) belirtilmiştir. Diğer ödünç işlemlerinde sadece yıl belirtilmiştir (1293/1876).

Müftü Osman Efendi'nin kayıtlarında yer alan kitaplardan, Kayalık Kütüphanesi'nin vakıf olup olmadığı anlaşılabilir mi? Zira kütüphanenin vakfiyesi bulunmamaktadır. "Mutasarrıf Paşa'ya verilen kitâbların beyânı" şeklinde başlayan nottan bunu çıkarmak mümkün olabilir. Notun bulunduğu sayfada⁶⁸ paşa haricinde başka kişilere de kitap verildiği görülmektedir. Listede bazı kitapların ödünç kaydına "vakıf li-kütübhâne" kaydı düşülmüştür. Acaba Müftü Osman Efendi kendi şahsi kitaplarından ödünç verdiği kitaplardan ayırt etmek için mi bu nevi bir tanımlamaya ihtiyaç duymuştur? Eğer Kayalık Kütüphanesi vakıf olarak tesis edildiye ve bu kurumun kitaplarını ödünç veriyorsa vakıf olduğunu ödünç kaydında ayrıca belirtmeye gerek olmayacaktı. Bu nedenle şahsi kütüphanesi ve vakıf Kayalık Kütüphanesi arasında karışıklığı önlemek amacıyla ödünç kayıtlarını bu şekilde tuttuğu iddia edilebilir. Bize göre Kayalık Kütüphanesi vakıf olarak tesis edilmediğinden bu ihtimal uzak görünüyor. Bu nedenle kütüphane içerisindeki her kitabın vakıf olarak yer edinmediğini kabul etmiş oluruz. Müftü Osman Efendi'nin bu nevi kayıtları da kütüphanenin vakıf olan ve olmayan kitapları arasındaki ayırımı gözler önüne sermiş gibidir.

Sonuç

Vakıf müessesinin önemli izdüşümlerinden biri olan kitap vakıfları Osmanlı toplumundan günümüze birçok kitabın intikalini sağlamıştır. İntikal eden bu kitaplar aynı zamanda kütüphanelerin oluşumunu sağlamıştır ki günümüze bu nevi kütüphanelerden intikal edenler de olmuştur. Her iki cihetten bakıldığında, kitaplar ve vakıf müessesesi arasında sıkı bir ilişkinin olduğunu gözlemlemek çok zor değildir. Elbette söz konusu gözlemleri spesifik örnekler üzerinde gerçekleştirmek işaret edilen ilişkiyi anlamak ve açıklamak adına daha faydalı olacaktır. Bu nedenle makalede Denizli Kayalık Kütüphanesi'ne vakfedilen yazma eserler konu edilmiştir.

Denizli'nin tarihi, kültürel sermaye açısından muhtelif ilim kurumlarının kurulmasına elverişli bir zemin hazırlamıştır. Bunlardan biri olan Kayalık Medresesi belki de başlangıçta medrese talebeleri için oluşumu başlamış bir kütüphaneye sahip olmuştur. Kayalık Kütüphanesi'nin bir vakıf olup olmadığını kestirmek zor. Ancak bazı kitapların vakfedilmiş olmasının yanı sıra, vakfedilmeyen kitapların da çokça olması kütüphanenin vakıf olarak tesis edilmediğine yorumlanabilir. Üzerinde vakfiyesi veya vakfedildiğine dair herhangi bir kaydı bulunmayan bu nevi kitaplara rastlanmaktadır. Ancak Süleymaniye yazma eserlerindeki Denizli yazma eser koleksiyonuna kayıtlı tüm kitapların Kayalık Kütüphanesi'ne ait olduğunu düşünmek gerekir. Yazmalar üzerinde her birinin nereye ait olduğunu belirten tanımlayıcı bilgilerin bulunmadığını hatırlatmak meselenin anlaşılması için altı çizilmesi gereken bir husustur.

Kayalık Kütüphanesi'ne hem kadın hem de erkekler tarafından kitaplar vakfedilmiştir. Vakfiyelerde kadınların kimlik tanımlamalarının erkekler üzerinden yapıldığı görülmektedir. Kadın hayırseverlerin birçoğu vakfiyelerde bu şekilde erkekler üzerinden tanıtılması daha çok eş ve babaları üzerinden gerçekleşmiştir. Ayrıca vakfiyelerde erillğin daha geniş aidiyetler içinde tanımlandığı görülmektedir. Bir başka ifadeyle, kadınların erkeklerin mensubu olduğu cemaate izafe edilerek tanımlanmaları söz konusu olmuştur.

Kadın vakıf kurucularının aksine hayırsever erkeklerin unvanlarından, kitaplarla ünsi bir bağlarının olup olmadığına dair bazı ipuçları yakalanabilmektedir. Kadınlar için bu nevi bir tahmini yürütecek işaretlere

67 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 388, v. 24a.

68 Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 388, v. 56bin

rastlamak mümkün olmamıştır. Ayrıca kadın hayırseverlerin çoğunda, bir köyden olduklarına dair herhangi bir tanımlama olmadığından Denizli merkezinden olduklarını varsaymak mümkün. Bu vâkıfelerin çoğunlukla sadece adı belirtilmiştir. Kiminin adı yanına daha tanımlayıcı olsun diye yukarıda işaret edilen ek bilgiler iliştilmiştir.

Kadınların erkekler üzerinden tanımlanmalarına benzer bir şekilde vakfiyelerde kimi zaman erkekler de başka erkekler üzerinden tarif edilmiştir. Ancak bu durum kadınlarındakinden farklıydı. Zira toplumun her bireyi babasıyla anılırdı. Kadınlar ise babalarıyla tanımlanmalarının yanı sıra eş ve aşiretleriyle anılmıştır. Bunların yanında erkeklerin vakfiyelerdeki tanımlamaları kitapla daha yakından ilişki kurabilecek kültürel sermayeye sahip olduklarını çağrıştırmaktadır. Yazmalarda tespit edilen erkek vâkif sayısı vâkıflardan fazla olduğundan vakfedilen kitaplardaki çeşitlilik haliyle daha fazladır.

Yazmalar sadece kültürel bir mirasın intikalini değil, ayrıca kiminin üzerine müstensihlerin veya başkalarının, belki vâkıfın ya da onları okuyanların düştükleri notlarla tarihi bir veri malzemesi olma özelliğini haizdirler. Örneğin kadınların vakfettiği kitapların bir kısmı vâkıflar içerisinde en çok zikredilen Mütvellî Osman Efendi zamanında vakfedilmesine rağmen birkaç yüzyıllık olabiliyordu. Buradan hareketle kitapların iyi muhafaza edildiğini veya Denizli'ye girişlerinin geç tarihli olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bunun yanında Denizli'ye dışarıdan geldiği kesin bir kabul olarak düşünülmemelidir. Zira şehirden birinden bu nevi kitaplar satın alınmış ve sonrasında vakfedilmiş olabilir.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 25, 29, 33, 46, 66, 70, 71, 77/1-3, 82, 84, 88, 124, 144, 197, 198, 198-2, 200, 224, 265, 388, 401, 424, 434.

İzmir Vilayet Salnameleri: 1317, 1319, 1320, 1321, 1323, 1326 (Ahmet Priştina Kent Arşivi ve Müzesi) [https://www.apikam.org.tr/\(X\(1\)S\(ixa4et12um3xxf2ch1tcbzba\)\)/tr/AltKitaplikListele/4?AspxAutoDetectCookieSupport=1](https://www.apikam.org.tr/(X(1)S(ixa4et12um3xxf2ch1tcbzba))/tr/AltKitaplikListele/4?AspxAutoDetectCookieSupport=1)

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

Açıkgenç, Alparslan (1995). "Evail". *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (XI), 513-514.

Akpınar, Cemil (1994). "Dâvûd-ı Karsî". *DİA*, (VII), 29-32.

Arslan, Sami (2020). *Osmanlı'da Bilginin Dolaşımı: Bilgiyi İstinsahla Çoğaltmak*. Ketebe Yayınları, İstanbul.

Altıparmak, Süleyman (2008). Cumhuriyet Dönemi Denizli'nin Sosyal Tarihi (1923-1950). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon.

Anay, Harun (1994). "Devvânî". *DİA*, (IX), 257-262.

Aydın, Münevver (2019). 185 Numaralı Denizli Şer'yye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1875-1883). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon.

Babaoğlu, Halil İbrahim (1996). XX. Yüzyıl Başlarında Aydın Vilayeti Salnamelerinde Denizli Sancağı. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli.

Baktır, Mustafa (1999). "İbn Melek". *DİA*, (XX), 175-176.

Baykara, Tuncer (2000). "İnançoğulları". *DİA*, (XXII), 263-264.

Çağrıçı, Mustafa (2009). "Sirâceddîn el-Urmevî". *DİA*, (XXXVII), 262-264.

Çelik, Muhammet (2017). "Hüseyin Çelebi en-Niksarî el-Âmâsî'nin Bir Âdab Risalesi Var mıdır?". *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Amasya. 375-380.

Demir, Tanju (2019). *Kadı Sicillerine Göre Denizli 1774-1812*. Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli.

Erünsal, İsmail E. (1991). *Türk Kütüphaneleri II: Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

_____. (2020). *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*. Timaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.

Gündüz, Ramazan (2020). "Enverî, Hocaşade Abdullah". *DİA*, (EK-I), 407-409.

Hatiboğlu, İbrahim (2004). "Meşârîku'l-Envârî'n-Nebeviyye". *DİA*, (XXIX), 361-362.

Kallek, Cengiz (1998). "el-Hidâye". *DİA*, (XVII), 471-473.

Kandemir, M. Yaşar (1993). "el-Câmiu's-Sahîh". *DİA*, (VII), 114-123.

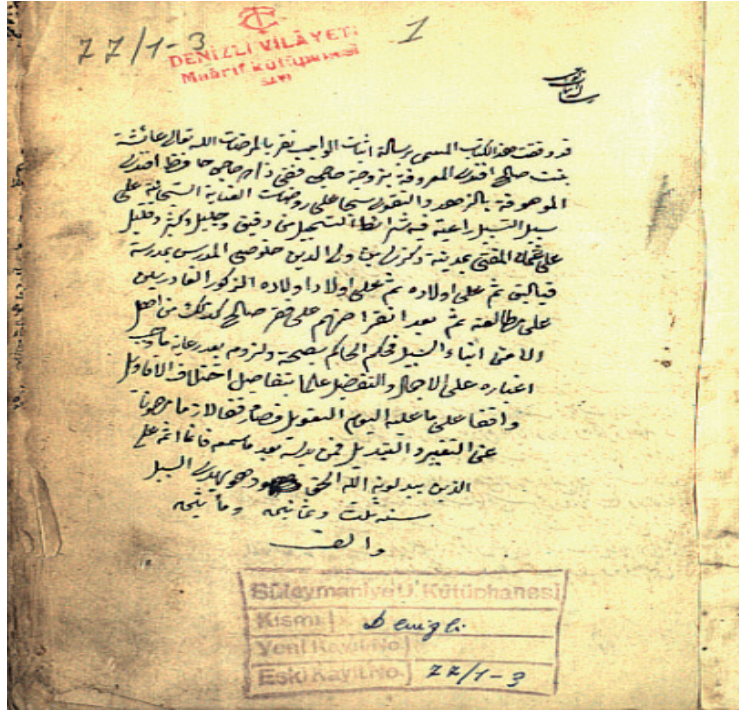
Kayapınar, Hüseyin (2006). "Münyetü'l-Musallî". *DİA*, (XXXII), 32-33.

Köprülü, Mehmed Fuad (1980). *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.

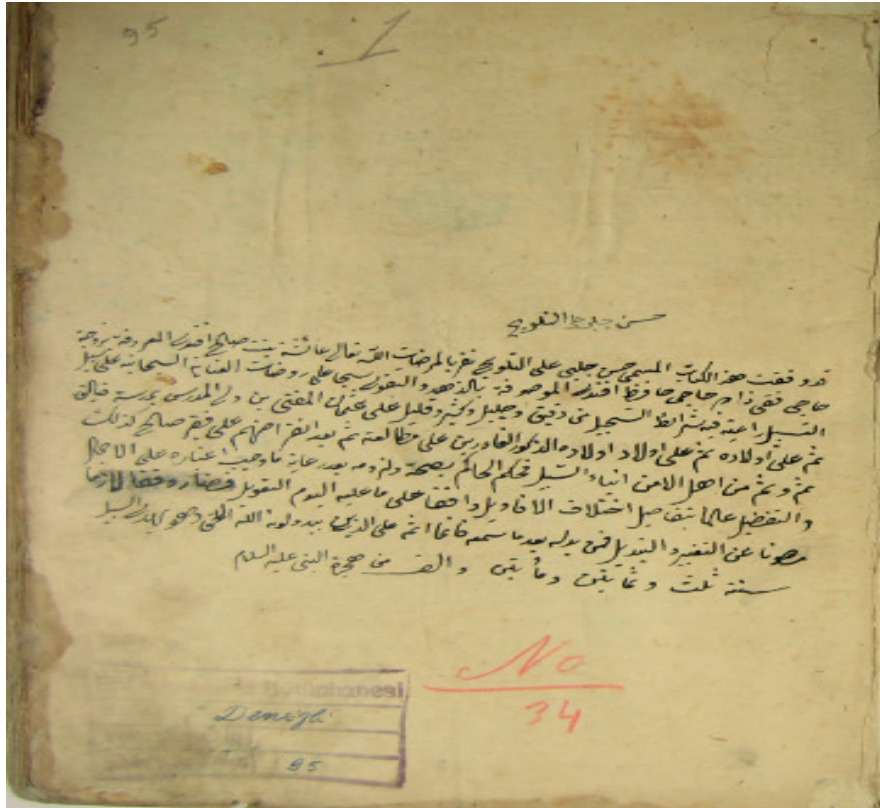
- Orhan, Zeynep, Hüseyin Kahraman (2012). "Evâil Edebiyatı ve Hadis İlmiyle İlişkisi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (XXI/2), 229-244.
- Özaykan, Cihan (2018). Necmüddîn el-Kâtibî el-Kazvînî - Şemsiyye Risalesi (er-Risâletü'ş-Şemsiyye). Di-
van Kitap Yayınları, İstanbul.
- Sargın, Ahmet (2019). Hurûfât Defterlerine göre Denizli Vakıf Kurumları (XVIII.-XIX. Yüzyıllar). Pamukka-
le Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Anabilim Dalı Yeniçağ Bilim Dalı Yayınlanmamış
Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
- Sayılı, Aydın (1963). "Ortaçağ İslam Dünyasında İlmi Çalışma Temposundaki Ağırlaşmanın Bazı Temel
Sebepleri". *Ankara Üniversitesi DTCF Felsefe Dergisi*, (S.1), 5-69.
- Şenel, Murat (2011). "Denizli'de Medreseler ve Müftüler Medresesi". *Milli Mücadelede Denizli ve Ah-
met Hulusi Efendi Sempozyumu Bildiriler*. Denizli. 111-118.
- Turgut, Ali (2007). "Nizâmeddin en-Nîsâbûrî". *DİA*, (XXXIII), 181-182.
- Turgut, Ali (1996). "Ğarâ'ibü'l-Kur'ân ve Reğâ'ibü'l-Fur'ân". *DİA*, (XIII), 358.
- Uysal, Mehmet Ali (1999). Cumhuriyet Döneminde Denizli Kazası. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon.
- Yavuz, Yusuf Şevki (1989). "el-Akâidü'l-Adudiyye". *DİA*, (II), 217-219.
- Yavuz, Yusuf Şevki (1989). "el-Akâidü'n-Neseff". *DİA*, (II), 216.
- Yedi yıldız, Bahaeddin (2012). "Vakıf". *DİA*, (XLII), 476-482.
- Yıldırım, Arif (2000). "Karslı Davud (Davud-i Karsî) Efendi'nin İrade-i Cüz'iyeye Anlayışı". *Atatürk Üni-
versitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (XV), 189-199.
- Yıldırım, İlyas (2019). "Osmanlı Ulemasının Fıkıh Usulü Çalışmalarına Katkısı: Hasan Çelebi ve Telvîh
Hâşiyesi Örneği". *Trabzon İlahiyat Dergisi*, (S. 6/1-Bahar), 189-213.

EKLER

Ek 1. Ayşe bint Salih Efendi Vakfiyesi (Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 77/1-3).

Ek 2. Salih Efendi'nin kızı Ayşe'nin Vakfiyesi (Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 95).

Ek 3. el-Hac Molla Efendi bin el-Hac Hafız Mustafa'nın vakfettiği Amme Suresi tefsiri: Süleymaniye Yazmalar Kütüphanesi, Denizli: 33.

